

Josip Kostanjevec:

Kam?

I.

Zvečerilo se je. Droben dež je naletaval na šipe motnih oken Kopačevega stanovanja. Nizko doli so viseli težki oblaki, zastirali bližnje holme, pospeševali nastopajočo temo.

„Celo noč bo lilo,“ je izpregovoril trudno Kopač.

Spravljaj je perilo v kovčeg, odpravljaj se je od doma.

„Težko boš hodil in zeblo te bo,“ je odgovorila žena in obrnila kos telečje pečenke na ognjišču.

„Prokleti lopovi,“ je siknil Kopač škrtajoč z zobmi.

Postal je sredi kuhinje, vprl roke ob bok ter strmel skozi odprto okno. Njegove oči so bile trudne in brezizrazne.

„Težko se odpravljam, ti ne veš. Mislil sem, da pojdem lažje ... Če bi šla ti z menoj ... pa ni mogoče ... poginila bi na poti ... Lopovi zverski ... kakor ženska sem, toliko, da se ne razjočem ... Pa sem mislil, da bo lažje, ko sem se pred nekoliko dnevi polagoma uverjal, da bo treba iti ...“

Pečenka je bila pečena, žena jo je položila na okno, da se ohladi, preden jo zavije v popir za popotnico.

Ko je stopila proti oknu, jo je še enkrat natančneje pogledal. Morda bi vendar šla ...

„Ne, ni mogoče ... umoril bi jo ...“ je zamrmral sam pri sebi. „V osmem mesecu je, umoril bi njo in ono, kar nosi.“

Obrnil se je v steno in pomislil.

„Obljubi mi, Ančka, da se ne boš preveč trudila, ko me ne bo ... Morda ne bo trajalo dolgo, svet se hitro obrača ... In rad bi videl, da bi bil najin zarod zdrav ... in močan ... Oh, tako močan, da ...“

Prijel se je oberoč za glavo in nenadoma umolknil. Žena je pristopila k njemu in mu položila roko na ramo.

„Ne greni si zadnjih trenutkov z neplodnimi mislimi, dragec. Zame se ne boj, misli samo nase!“

V tem trenutku se zaslišijo pod oknom previdno se bližajoči koraki.

Kopač se zdrzne, objame ženo.

„So že tukaj ... zadnji čas je ... zbogom, draga! Pazi se ...“

V naglici spravi pečenko in pograbi kovčeg. Tiho se vije po stopnicah, neslišno, vrata na vrt se narahlo odpro in zapro.

Kopač izgine v temi in megli prav tisti trenotek, ko se zaslišijo udarci na sprednja vežina vrata in ko zahteva hripav glas, da se odpro ...

II.

Ivan Kopač je bil nižji uradnik pri okrajnem sodišču v trgu. Po nedavno umrlem očetu je podedoval malo hišo z vrtom, nekoliko njivic ter delež gozda. Mnogo ni bilo, kar je imenoval svojo last, a s tem večjo ljubeznijo je negoval to svoje pribežališče, ta košček rodne zemlje, ki je popolnoma prirastel k njegovemu srcu. Njegov vrt je bil najskrbneje obdelan, na nizkih pritlikavcih je zorelo najplemenitejše sadje, ob zidu so cvetele bujne rože in raznolike cvetice. Njegove njivice, male krpe črne prsti, so bile prve obdelane in posejane. In rastle je na njih kar vidno, nobena rastlina ni hirala, ni zaostajala, vse je bilo sveže in zdravo, vse je dihlo življenje in ljubezen. In Kopačevemu življenju je bilo vse to tako potrebno kakor njegovim prsim zrak, njegovim žilam srčna kri. Koliko poletnih večerov je preležal v visoki travi poleg svojih njivic, koliko sladkih sanj je presanjal v tej tišini ob zadnjih pramenih zahajajočega solnca, ob petju taščice, ki je brezskrbno gnezdila v neposredni bližini ter vsak večer prepevala na višku dolgolase breze, rastoče na osredku. Z nepopisno slastjo je vdihaval vonj, kipeč iz domače grude, vonj slajši od najslajših dišav.

In tukaj je tudi bilo, kjer je prvič govoril z Bizjakovo Ančko, ki ji je leto potem pripravil nov dom v svoji hiši. Zadovoljno sta živela od prvega dne, živela samo drug drugemu in svojemu posestvecu.

Prišla so huda leta in strašna. Tudi Kopač je moral odložiti pero in spraviti plug in brano, moral zapustiti Ančko in rodno grudo. Hudo mu je bilo, ko se je poslavljal, a v srcu, prav na dnu, je brlela lučka upanja, da se še vrne, da zopet objame ženo, da zopet prime za plug in brano. In to upanje ga ni varalo. Po dveh grozopolnih letih se je vrnil. Kakor bi bil stopil v cerkev, s takšno pobožnostjo je stopil v svojo dolgo pogrešano hišo, je hitel potem na vrt in od tam na njive. Bila je jesen, in velika svetloba se je razlivala po planjavi. S to svetlobo so se razlivali prvi prameni prihajajoče svobode v izmozgano, do smrti utrujeno

deželo. Iz grobov so prihajali ti prameni, iz grobov, z vročo krvjo prepojenih, s krvavimi solzami porošnih. Prihajala je svoboda, narod je prepeval in jokal v navdušenju in veselju. Kakor otrok je bil, ki veruje pravljicam, ves naiven in nedolžen, ves lahkoživ in lahkoveren. In v tej lahko miselnosti in lahko vernosti je pozabil na nevarnost in legel k počitku. In ni videl znamenj na nebu, ki so se pojavljala med njegovim sladkim spajanjem, v času njegovih najslajših sanj. Nihče ni stal na straži, ker je bila vera tako velika kakor lahko miselnost. Bila je jesen, in velika svetloba se je razlivala po planjavi . . .

V tem času se je torej vrnil domov Ivan Kopač. Tudi njega se je oprijelo vse, kar je oklepalo že nekoliko dni njegove rojake. Svoboda, prostost, stoletja hrepenjena, je padla takorekoč iz oblakov, kakor pade rosa ponoči, nevidna in sama ob sebi. Zagledaš jo šele, kadar posijejo prvi solnčni žarki. Zavihral je za njimi, za vsemi, ki so bili dobre volje, za vsemi, ki so verjeli. In bil je med prvimi. Marsikaj so videle njegove oči, ob Soči, ob Tilmentu in ob Pijavi. Boril se je proti dednemu sovražniku, ne proti sovražniku gnile države, proti sovražniku svojih rodnih tal, svoje ožje domovine . . . srčno kri bi bil prelil zanjo . . . a glej, danes ni treba več, samoobsebi se je dovršilo, domovina se je rešila, osvobodila čez noč. Kdo bi ne verjel? Ko leži vse na dlani, ko sije solnce tako jasno čez svetlo jesensko pokrajino, ko je krvava samo še zarja na večernem nebu . . .

Glej te vinorodne griče, te oči, črne, modre, sinje, ki gledajo nate izpod listja vsakega trsa, kako so hvaležne, kako se svetijo in vabijo, kako se oddihajo. Glej črni gozd v rebri. Čez noč so zrastle drevesa visoko proti nebu, se pripogibajo drugo k drugemu in si pripovedujejo čudne reči, ki bodo o njih pisali pozni rodovi. Vse se oddiha, vse veruje. In človek naj bi ne veroval? Naš človek, ki je lahko vernejši od samosrajčnika?

In idealist Janko Kopač naj bi ne verjel? Ta že celo ne? . . .

Lepi so bili tisti dnevi, nikdar ne bodo pozabljeni. Kar se ni zgodilo prej, se je zgodilo v teh veselih dneh velikih sanj. Kopaču se je izpolnila najsrčnejša želja, Ančka je spočela. Zakaj bi torej ne verjel, zakaj bi svoje velike vere ne združil z velikim upanjem in ljubeznijo? . . .

Nekega dne pa so se nenadoma razpršile te čudovite sanje. Sanjači so si meli oči, so se preplašeni ogledavali, molče se izpraševali. Kaj naj to pomeni? Saj vendar še sije solnce, svetijo

se bližnji in oddaljeni griči v vsej jesenski prelesti, se vije bistra Vipava skozi belo vrbje in tožno jelševje. In nad vsem tem in še drugim še vedno kraljuje sivi očak Nanos, še vedno čuje svoje otroke okoli in okoli, tja do velikih sinjih voda na zahodu. Ali niso to nove sanje, nova prevara?

Sovražnik da prihaja v deželo? Odkod neki? Saj ni nobenega sovražnika več. Za vsakega je preskrbljeno, vsak ima svoje, majhen in velik, berač in gospod. Čemu bi torej sedaj kradel jaz ali ti? Ne, res so to nove sanje, nova prevara. Samo da ne bi bilo vse tako grozno, vse tako blizu . . .

„Torej praviš, da zasedajo? Da so že sredi poti?“

Kopač se je krčevito oprijemal stola, njegovo lice je bilo spačeno, na čelu so stale debele znojne kaplje.

Njegov kolega Jerič je skomiznil z rameni.

„Naj bo, kar hoče . . . meni je vse eno . . . preveč sem že videl . . .“

Kopač je še tesneje stisnil stol, dvignil bi ga, razbil bi tovarišu glavo.

„Ti tako govoriš? Tii . . . ti, ki si vso vojsko prespal ob svoji babnici?“ . . .

Oni se je cinično nasmehnil, položil prst na usta ter dejal:

„Pst, prijatelj, ne razburjaj se po nepotrebem. Videl boš še čudne reči. Morda sem celo jaz boljši narodnjak kakor bo v bližnjih dneh marsikdo drugi.“

„Ne obrekuj, človek!“

„Ne silim te, da veruješ. Preveč si že veroval . . .“

In res so prišli od zahoda in so zasedli vso deželo. Vso lepo deželo s kraljem Nanosom vred. Na njegovi pleši, svetli in častitljivi, so se vtaborili. Da so imeli lepši razgled, da so se bolj veselili svojega plena. Zakaj plen ni bil majhen in skromen.

Plen ni bil majhen in skromen, a bil je brez duše, brez srca. Mrtev za nje, ki so si ga prisvojili. V deželi Gregorčičev, Krilanov in Gradnikov ni moglo biti drugače. In če bi tudi oni molčali, bi govorilo kamenje.

„Prenaglo sem jih obsodil, bolje se držijo kakor sem mislil. Res se je pociganilo nekoliko „boljših“ rodbin v deželi, je vtonilo nekaj gosposkih hčera v smradljivi mlakuži, a vobče se držijo izborna. In zato verujem sedaj tudi jaz in zato oprosti, o Kopač, mojo prejšnjo malovernost.“

Tako je govoril Kopačev tovariš Jerič, ko je videl, kako roma mož za možem v prognanstvo, rajši nego bi prodal svoj rod.

In Kopač mu je tisti dan čez dolgo zopet ponudil roko . . .

Kakor kobilice se je razpasel sovražnik. Zimski meseci so ga še nekoliko zadržavali, a pomlad ga je zaščegetala do mozga. Pohlep je rasel s toploto.

In v teh časih je porabljal Kopač ves svoj prosti čas v to, da je hodil od sela do sela, skrivoma in previdno. On in še nekoliko drugih je opravljalo med narodom apostolsko službo, zvesto in vneto.

A v mesecu juniju so jih zavohali. Nekega večera so po naključju izvedeli, da jih mislijo še tisto noč pobrati in zapreti.

In tako se je zgodilo, da se je moral Janko Kopač onega deževnega junijskega večera posloviti od vsega, kar mu je bilo ljubo in drago, če ni hotel medleti po zatohlih ječah. —

III.

Temno je bilo kakor v rogu. Dež je vedno bolj naletaval, ilovica na stranskih potih se je oprijemala podplatov, lepela na njih, da so bili vedno težji. Noga ni hotela prav naprej, čestokrat je spolzela v jarek.

Po ravnem, mimo zadnjih raztresenih trških hiš je še šlo za silo, a ko je pot zavila navzgor, se je začel pravi pravcati križev pot. Kopač je sopihal, poganjal se sunkoma višje, pomagal si s palico. Po polurni muki je došel do samotne kočice. Nobene luči ni bilo v njej, nobenega življenja. A Kopač je vendar potrkal, komaj slišno, s samim kazalcem. In prav tako natiho so se odprla od znotraj vrata. V ozki kuhinji, kjer je pod pepelom tlelo nekoliko žerjavice, je bilo že zbranih nekaj beguncev, med moškimi tudi ženska. Ti so se posvetovali, dogovarjali, kako bodo hodili, da jih ne zasačijo. Posestnik te kočice, lovski čuvaj, ki je vedel za vsako stezico, se je bil ponudil, da jih srečno prepelje čez črto. Mnogo jih je že prepeljal in dozdej se je vselej posrečilo.

Dobro četrť ure pozneje so bili zbrani v tej kočici vsi, kolikor jih je moralo bežati. Vseh skupaj je bilo sedem. Čez nekoliko hipov je bil opravljen tudi vodnik. Stopil je naprej, za njim so se razvrstili drugi posamezno, prva za njim ženska, da bi bila varnejša. Po ozki stezi so se vili navzgor, tiho kakor sence, med drevjem in grmovjem, ki je od njega neprenehoma štrcala vlaga. Globoko v gosto meglo so zavili in izginili v njej kakor v grobu. Drug ni videl drugega, drug za drugim se je pogreznil vanj . . .

Proti jutru se je hipoma dvignila megla. Hladen veter je zavel in jo razpršil. Kratka je bila še razdalja od doma, zakaj počasi so lezli dalje, premočeni, vsi premrli in do smrti utrujeni. Šele na vrhu so bili in dolga pot in nevarna jih je še čakala. Posijalo je solnce. Kakor piščeta koklje, so iskali njegovih žarkov. Na mali zeleni jasi, polni svetlobe, so se stisnili skupaj, so hoteli odpočiti. Nekateri bi si radi sezuli čevlje in preobuli nogavice, posušili premočene. Toda vodnik je priganjal:

„Ne tukaj, nismo še varni, ne smemo se še muditi. Potrpite, otroci, hajdimo dalje.“

Spogledali so se, nihče ni ugovarjal. Vsi sključeni so molče korakali dalje, z vrha v dolino, iz doline na drugi vrh in tretji.

Ženska, nihče izmed njih ni vprašal odkod je in zakaj beži, je začela omahovati. Pristopil je Kopač, prijel jo pod pazduho — in se skoro zgrudil pod njeno težo. Pa se je zopet dvignil, napel mišice in počasi je šlo dalje.

„Le ne obupajte sedaj . . . kmalu bo bolje . . .“

Sam ni verjel Kopač svojim besedam, ko je tako bodril neznanko, in tudi ona ni verjela.

„Bolje?“ se je začudila. „Nikoli . . . saj sama ne vem, čemu bežim . . . mari bi bila umrla tam doli . . . Odpeljali so mi moža, tudi mene so hoteli . . . lazili so okoli moje hiše . . . ponujali so mi vsega . . . a ko nisem hotela . . .“

Kopač ji je pogledal šele sedaj v lice. Bila je mlada in lepa, njena polt se je svetila kakor srebro. Krepkeje jo je prijel, molče sta nadaljevala svojo revščino.

Za njima so hropeli drugi, sklonjeni in izmučeni . . .

Po večurni hoji se je vodnik hipoma ustavil v ozki dolinici.

„Tam na levi je straža,“ je dejal tako tiho, da so ga komaj razumeli: „Skozi tole grmovje moramo, po vseh štirih če treba, še pičle pol ure.“

Lezli so dalje, plazili se skozi goščavo kakor plaha zver, nazadnje so prispeli na plan pri brvi nad širokim, deročim potokom.

Pred njih očmi je oddaleč vzrastla prva vas, ki jih je vabila v svoje varno zavetje.

Daleč za njimi je zaostal Nanos, črni lesovi so zakrili njegovo plešo.

Solnce se je nagibalo proti zatonu, ko jih je sprejela pod gostoljubno streho vaška gostilna. —

IV.

V gostilniški sobi so jim pripravili preprosto ležišče. Nekoliko slame, par rjuh in odejo. Polegli so drug poleg drugega, ugasnili luč.

Kopač ni mogel zaspiti. Tudi ženska v kotu poleg njega se je že parkrat nemirno obrnila.

„Kam pa zdaj?“

Neprenehoma si je ponavljal to prašanje. Visoka stena se je hipoma dvignila med prošlost in sedanost, je zaprla pot nazaj, a poti naprej ni kazal noben goreči steber.

„Tudi pri nas ni vse tako, kakor bi lahko bilo,“ je dejal nocoj krčmar. „Ljudje so okameneli, nimajo več src. Vsak skrbi le zase, ne vidi brata. Le malo jih je, ki še verujejo v človeka. Toda poizkusite . . .“

Kje naj poizkusi, kje naj prime? Kam naj nameri najprej svoje korake? Nič še ni razmišljal, kam se bo obrnil. Vse misli zadnjih dni so bile osredotočene na dom in ženo, vsa skrb je veljala njima. Njemu zadošča za sedaj samo to, da se odtegne sramotnemu suženjstvu. In posrečilo se mu je.

„Kam pa zdaj?“

„Tudi pri nas ni tako, kakor bi lahko bilo.“

„Eh, še so ljudje, prečno gledaš, krčmar.“

„Sam poizkusiš.“

Kopač gleda proti oknu, od mesečine motno razsvetljenemu. Vprašuje se sam, odgovarja si sam.

„In če te ne sprejmejo nikjer?“

„Ni mogoče.“

„Jutri zgodaj moraš zopet vzeti v roko popotni les, katero pot ubereš? Mnogo jih je, križajo se konec vasi, sredi poljane, vrhu gore. Katera bo prava?“

„Velika je svobodna domovina, vsaka pot te popelje do cilja. Samo da ne omagaš na njej.“

Ženska v kotu se zopet obrne. Njeni gosti črni lasje se prikažejo izpod odeje, bela laket zablešči v mesečini, ki se prav takrat razlije po bornem ležišču.

„Ali ne morete spati?“ vpraša polglasno Kopač.

„Kako bi? . . . Jutri bo zopet dan . . .“

Dneva se boji, je pomislil Kopač, a izpregovoril ni te svoje misli.

„Tudi vi ne morete spati,“ je dejala ona.

In kakor ona prej, je odgovoril on sedaj:

„Kako bi? . . .“

Kopač je začutil vonj njenih las, do njega je prihajala toplota njenega telesa. Nje bele lakti so sedaj počivale pod glavo.

„Nisva se vedno razumela, včasih je bilo težko izhajati z njim,“ je govorila kakor sama sebi. „Celo za sosedovo Maro se je zadnje čase pehal . . .“

„Čemu mi vse to pripoveduje?“ se je nenadoma vprašal Kopač. „Kaj hoče? . . .“

„Pa je bil trden kot dren in močan,“ je govorila ona dalje. „O, da ga niso pograbili zavratno, druga bi jim bila pela!“

„Da bi bil zdajle tukaj,“ je dostavila čez nekoliko hipov, ko ni Kopač ničesar odgovoril.

Resignirano se je nato obrnila v steno in zaždelala . . .

Kopač razmišlja dalje, zre srepo proti stropu, vprašuje sam in si odgovarja sam. Kam jutri? Kam?

V bližnjem lesovju se oglašča sova, mesec leze za gozd. Kopačeve misli se medejo, oči mu lezejo skupaj. Objame ga prijetna omotica.

Izprehaja se po svojem vrtu, od drevesa hodi do drevesa, bleste se na njih zlata jabolka, baržunaste breskve in hruške in slive. Čebele in čmrliji se opajajo ob čašah opojno dehtečih cvetic, nad vsem pa sije veliko solnce, kakor ni sijalo še nikoli. Odnekod se začuje godba, sladko boža uho, pluje dalje. Od nasprotne strani orijo pesmi, raste šum, odmeva navdušenje ljudske veselice, slavi se dan rešitve, dan osvobojenja. Visoko gori na Nanosu se dviga proti nebu zlati križ, znamenje odrešenja. Tja daleč seva čez vso kraško ravan, čez tožno Istro, na ono stran soških zelenih bregov. Ljudstvo se nizko klanja pred njim, se zahvaljuje.

Kopač se v sanjah smehlja. Nasproti mu prihaja Ančka, v njenem naročju se zvija črviček, izteza ročice, sili k njemu. Kopač ne more pojmiti, kaj se godi okoli njega, prevelika je mera sreče, vse je prišlo prenaglo, prenenadoma . . .

„Dvignite se, ako hočete dalje,“ zakliče krčmar pri vratih.

Kopač se mehansko dvigne, si pomane oči, zastrmi predse.
Ženska poleg njega vzdihne, se pretegne ter pravi vstajajoč:

„Dobro vam je bilo, sosed. Smejali ste se in vriskali. Prav kakor bi ne vedeli, da bo zopet dan.“

Kopač je sklonil glavo in ni odgovoril.

Za njima so vstajali drugi, bledih obrazov in s stisnjenimi ustnicami. Drug se je bal pogledati drugega. Na vsakem čelu pa je bilo načrtano z velikimi, temnimi črkami:

„Kam pa zdaj?“ —

Franjo Roš:

V svobodo.

Širom razpeta polja zorijo
sveto zamaknjena v gorko tišino.
Ginejo dalje v svetlo melodijo
luči trepetaja in valov žit.

V solnčno brezkončnost pokoj se vzpenja,
ž njo gre v svobodo mlado hotenje;
da se opije vina življenja,
hoče razmaha v brezbrežju dalj.

Srce, li čutiš vse neizmerno
svojih opojnih vesoljstev bogastvo?
Pij in bodi mi silno in verno,
glej, zdaj je dan, brez meja mu je svit.

